

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

УДК [343.19:351.74](477)

Сергій Миколайович Гусаров,
доктор юридичних наук, член-кореспондент
Національної академії правових наук України,
заслужений юрист України
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, Харків)

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

У статті розглянуто питання забезпечення захисту працівників правоохоронних органів, наведено приклади його вирішення в деяких країнах, надано пропозиції щодо шляхів удосконалення законодавства в цьому напрямку.

Ключові слова: авторитет, правоохоронні органи, захист працівників правоохоронних органів.

Постановка проблеми. Здатність української держави виконувати визначені вітчизняною Конституцією обов'язки перед громадянами, вирішувати соціальні конфлікти, організовувати нормальне функціонування суспільства, а також, взаємодіючи з іншими суб'єктами міжнародного права, брати участь у підтриманні регіонального й всес-

© Гусаров, С. М., 2015

вітнього миру, значною мірою залежить від ефективності діяльності публічного апарату управління соціальними процесами та контролю за ними. При цьому однією з важливих ланок у механізмі, за допомогою якого забезпечується виконання головних завдань держави, є правоохоронна система. Значення цього соціально-правового інституту важко переоцінити. Крилатим став вислів, що правоохоронні органи – це тонка лінія, бар'єр, який відокремлює світ від розгулу анархії. Історії відомо чимало прикладів, коли бездіяльність правоохоронних органів паралізувала життя цілих міст або й країн. Це підтверджує досвід багатьох країн світу. Зокрема, згадаємо страйк ліверпульських поліцейських у Великій Британії. Як відомо, у 1919 р. вони припинили роботу, вийшли на вулиці міста і вимагали підвищення заробітної плати, як наслідок, різко збільшилася кількість злочинів – вбивств, розбоїв, грабежів, крадіжок тощо. А в Данії у 1944 р. після того, як підрозділи фашистської армії та СС захопили усі поліцейські дільниці та заарештувала поліцейських, на вулицях почали «панувати» злочини. Інша країна – США. У 1977 р. у Нью-Йорку під час «великого затемнення» на 24 години було вимкнене світло, що унеможливило роботу поліцейських служб, результат майже однаковий – безлад, свавілля, тобто у злочинців були розв'язані руки [1, с. 11].

Ефективність виконання правоохоронної функції держави залежить не лише від матеріально-технічного постачання, оснащення, кадрового зміцнення, фінансування відповідних органів та установ. Важливим її компонентом є правове забезпечення, у тому числі спеціальний кримінально-правовий захист сфери правоохоронної діяльності, який має бути націлений на створення умов безпечного виконання її працівниками своїх службових обов'язків та оптимального функціонування відповідних органів й підрозділів. Не секрет, що від того, наскільки надійно захищені державою права й законні інтереси правоохоронців, суттєво залежить готовність цих суб'єктів виконувати службові завдання, рівень їх самовіддачі та професіоналізму. При цьому під охороною кримінального закону мають перебувати також і родичі працівників правоохоронних органів, що є додатковою гарантією захисту цих осіб та забезпечення бездоганного виконання ними своїх обов'язків з охорони правопорядку.

Зважаючи на постійне ускладнення зовнішніх умов, в яких доводиться працювати вітчизняним правоохоронцям, а також враховуючи тривалий період недовіри і (на жаль) зниження поваги до авторитету держави в цілому та її правоохоронної системи зокрема, в Україні поширилися випадки опору працівникам органів охорони правопорядку, спроби правопорушників помститися їм або їх близьким родичам за

виконання службових обов'язків. Низький рівень дієвості правоохоронної системи України і якості реалізації нею своїх функцій, що тривалий час викликало справедливі нарікання з боку суспільства, не в останню чергу були зумовлені недостатнім ступенем захищеності працівників цієї системи, як наслідок, низькою мотивацією їх на вирішення нерідко ризикованих, пов'язаних із загрозами для особистої безпеки, життя, здоров'я, майна та інших благ оперативного-службових завдань. Отже, забезпечення кримінально-правового захисту працівників правоохоронних органів має стати одним із пріоритетів держави на шляху побудови ефективної моделі правоохоронної системи.

Сьогодні органи внутрішніх справ України переживають період кардинальних реформ, докорінної перебудови згідно із кращими світовими стандартами. Суспільство вимагає від їх персоналу значно енергійнішого й результативнішого виконання своїх обов'язків. У зв'язку із цим збільшується навантаження на кожного з них у сфері професійної й службової практики, що, на фоні сплеску злочинності, зумовленого особливостями сучасного соціально-політичного етапу життя нашої країни, значно підвищує ризики для життя, здоров'я, тілесної недоторканності, інших прав, благ та законних інтересів представників вітчизняних органів охорони правопорядку. Так, зокрема, вже за першими результатами роботи нових підрозділів патрульної поліції в Києві, Харкові, Львові та інших містах України стає очевидним, що кількість контактів працівників ОВС із громадянами, у тому числі й із порушниками закону, стрімко зростає. При цьому, виходячи з принципу безперервності діяльності поліції, її працівник не має права відмовити в розгляді або відкласти розгляд звернень стосовно забезпечення прав і свобод людини, юридичних осіб, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань із посиленням на вихідний, святковий чи неробочий день або закінчення робочого дня [2]. Зазначені обставини не можуть не вплинути на збільшення кількості ситуацій, у ході яких або за результатами яких створюються загрози особистим та службовим інтересам правоохоронця. У цьому зв'язку вже вкотре загострилась актуальність проблем правового захисту осіб, які, виступаючи від імені держави в офіційно-владних відносинах, безпосередньо беруть участь у реалізації її правоохоронної функції. Серед заходів, проведення яких покликане сприяти вирішенню цієї проблеми, помітне місце посідає невідворотність настання кримінальної відповідальності за низку суспільно небезпечних посягань, спрямованих проти відносин правоохоронної діяльності. Її підстави сконцентровано в розділі XV Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК) «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядуван-

ня та об'єднань громадян», положення якого, як свідчить практика, постійно затребувані. Так, лише в минулому році у державі було офіційно зареєстровано 23268 злочинів, відповідальність за які передбачено нормами названого розділу. Містить він і низку спеціалізованих кримінально-правових заборон, реалізація яких призначена саме для захисту правоохоронців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У теорії кримінального права питанням захисту правоохоронної діяльності присвячено роботи М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, Л. П. Брич, Є. М. Блажівського, В. А. Горбунова, Д. Ю. Гуренка, І. І. Давидович, В. Т. Дзюби, Л. В. Дорош, С. І. Дячука, В. А. Клименка, М. Й. Коржанського, М. І. Мельника, В. О. Навроцького, В. В. Сташиса, М. І. Хавронюка, С. С. Яценка та ін. Найбільш глибоке дослідження вказаних питань було здійснено В. І. Осадчим (маємо на увазі його докторську дисертацію «Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності» та монографію «Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності»). Праці названих фахівців охоплюють широкий спектр проблем охорони авторитету органів державної влади в цілому й правоохоронної діяльності зокрема. Водночас, не всі їх слушні висновки й пропозиції щодо забезпечення кримінально-правовими засобами захисту правоохоронної системи та її представників належним чином реалізовано у законодавстві про кримінальну відповідальність. Так, звернемо увагу, по-перше, на досконалість правової основи гарантування кримінально-правового захисту таких базових особистих благ правоохоронця, як життя, здоров'я, безпека й тілесна недоторканність.

З огляду на сказане **метою статті** є вивчення надання рекомендацій із приводу того, як домогтися балансу між обов'язками правоохоронців та їх правами, зокрема, їх правом на захист.

Виклад основного матеріалу. Як наголошується у фаховій літературі, родовим об'єктом злочинів, передбачених розділом XV Особливої частини КК, є група суспільних відносин, що виникають між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян і фізичними особами у зв'язку зі виконанням адміністративно-розпорядчих функцій з метою захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб [3, с. 449]. Як бачимо, такий об'єкт кримінально-правового захисту, як правоохоронна діяльність у вітчизняному кримінальному законодавстві «поглинається» названим вище родовим об'єктом. Водночас, у сучасній кримінально-правовій доктрині достатньо переконливо доведено, що певна група злочинів, описаних у межах даного розділу, посягає на відносно відособлену сферу суспільних відносин, тобто має власний видовий об'єкт, який безпосередньо

пов'язаний зі сферою охорони правопорядку. Тому чимало вітчизняних науковців, які досліджували положення розділу XV Особливої частини КК України, визнають за необхідне використовувати для відображення специфіки злочинів проти правоохоронців категорію видового об'єкта. Так, І. І. Давидович виділяє злочини, передбачені ст. 342, 343, 345, 347–349, 350, 352 КК, в окрему групу згідно з видовим об'єктом посягань, який утворюють такі компоненти, як «здійснювана відповідно до закону службова діяльність представників влади, зокрема, працівників правоохоронних органів, інших службових осіб та діяльність представників громадськості по охороні правопорядку; особиста і майнова безпека зазначених суб'єктів управлінської діяльності та їх близьких» [4, с. 8]. Більш лаконічно характеризує видовий об'єкт цих злочинів В. А. Горбунов, на думку якого ним є відносини, що складаються з приводу правильного виконання працівниками правоохоронних органів своїх службових обов'язків [5, с. 7]. Вивчення норм, об'єднаних зазначеним видовим об'єктом, свідчить, що в їх конструкціях центр ваги перебуває в площині насильницьких посягань проти правоохоронців та близьких їм осіб. Отже, у КК реалізоване концептуальне положення щодо першочергового захисту особистості агентів держави (і їх близьких) у відносинах з охорони правопорядку. Такий стан речей є цілком виправданим, адже останнім часом частішають випадки злочинної протидії працівникам правоохоронних органів, найпоширенішими формами якої є застосування насильства, погроза його застосування щодо правоохоронців чи їх близьких. Нерідкими є посягання на життя працівників органів охорони правопорядку.

Спеціалізовані дослідження якості кримінально-правової охорони дозволяють виявити деякі прогалини, які існують у законодавстві. Так, у літературі відзначається, зокрема, що для забезпечення повноти захисту відносин щодо правильного виконання працівниками правоохоронних органів своїх службових обов'язків від впливу (йдеться про намагання впливати на їх правомірну службову діяльність), який може відбуватися через посягання на майно особи, інтереси якої мають істотне значення для правоохоронця, вказівку у ст. 347 КК на близького родича як потерпілого доцільно замінити вказівкою про близьку правоохоронцеві особу [5, с. 14], а у ст. 348 КК, крім посягання на життя працівника правоохоронного органу, має бути криміналізоване також посягання на життя близьких йому осіб (а не лише «близьких родичів», як це передбачає чинна редакція зазначеної норми) [6, с. 15]. У інших наукових працях констатується, що у ст. 345 КК «Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу» законодавець випустив з уваги таку форму вчинення відповідного посягання, як погроза

правоохоронцеві викраденням або позбавленням волі. Важко не погодитися із думкою, що «така погроза має такий самий високий ступінь суспільної небезпеки, як і ті, що перераховані у частині першій ст. 345 КК України» [7, с. 167].

Вивчення чинного вітчизняного та зарубіжного законодавства, аналіз науково-теоретичних джерел дозволяє вести мову про те, що межі кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності в майбутньому доцільно розширити. Зокрема, на це вказує невідповідність формулювання назви розділу, який передбачає кримінальну відповідальність за злочини проти правоохоронців, та змісту його приписів. Звернемо у зв'язку із цим увагу на наявну в заголовку розділу категорію «авторитет». Як наголошує В. О. Навроцький, авторитет – це загальновизнане значення, вплив. Тому «розпорядження і вказівки авторитетних органів управління виконуються без додаткової перевірки й обговорення, беззаперечно» [8, с. 576]. Отже, авторитет вказаних у розділі XV Особливої частини КК інститутів (органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян) – одна з необхідних передумов, на яких ґрунтується їх здатність керувати (управляти) суспільними процесами в заздалегідь не визначених сферах суспільного життя. Однак їх авторитет є невіддільним від авторитету тих осіб, які представляють відповідні органи влади чи самоврядування. Водночас цей розділ КК не передбачає відповідальності за посягання, які спрямовані виключно проти авторитету цих суб'єктів, у тому числі й проти правоохоронців. Між тим історії кримінального права та зарубіжному законодавству відповідні посягання й приклади їх заборон відомі. Це, зокрема, норми про відповідальність за образи працівників правоохоронного органу. Так, образа як протизаконна поведінка принижує честь і гідність особи чи її близьких, підриває її авторитет перед іншими членами суспільства, зачіпає почуття самоповаги. Таким чином, вчинена щодо правоохоронця вона здатна вплинути на його службово-професійну діяльність та змінити ставлення інших осіб до авторитету правоохоронного органу, котрий він представляє. Нагадаємо, що В. І. Осадчим вже була запропонована криміналізація образи працівника правоохоронного органу у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків, а також члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця у зв'язку з їх діяльністю щодо охорони громадського порядку [9, с. 27]. На користь такої пропозиції свідчить і зарубіжний досвід організації кримінально-правової охорони честі й гідності представників держави: у ст. 226 КК Республіки Польща передбачено відповідальність за образу посадової особи під час чи у зв'язку з виконанням службових

обов'язків [10, с. 112]; у ст. 275 Пенітенціарного кодексу Естонської Республіки – за наклеп щодо представника влади та іншої особи, що виконує обов'язки з охорони громадського порядку, а також за їх образи [11]. Образи представника влади криміналізовано у ст. 318 КК Республіки Вірменія [12], ст. 320 КК Республіки Казахстан [13], ст. 330 КК Республіки Таджикистан [14]. Як бачимо, в багатьох іноземних державах законодавець більш виважено оцінює суспільну небезпеку психічного впливу на представників влади (у тому числі й на тих, котрі виконують свої посадові обов'язки у сфері забезпечення публічного правопорядку й громадської безпеки) шляхом образ та наклепів. У такому разі кримінально-правовий захист поширюється не лише на забезпечення базисних основ (життя, здоров'я, майна) посадових осіб (у тому числі й працівників правоохоронних структур), а й на охорону їх особистої честі та гідності. Уявляється, що цей досвід може бути рецепійовано й у кримінальне законодавство України.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підводячи підсумки проведеного дослідження, необхідно підкреслити, що нова доба суспільно-політичного розвитку України перевіряє на міцність чимало інститутів держави, у тому числі й вітчизняну правоохоронну систему. Водночас запорукою ефективності започаткованих у ній реформ має бути визнано віднайдення і забезпечення баланс між обов'язками правоохоронців та їх правами, у тому числі й правом на ефективний кримінально-правовий захист.

Список використаних джерел

1. Анденес И. Наказание и предупреждение преступлений / И. Анденес: пер. с англ. – Москва: Прогресс, 1979. – 263 с.
2. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII // Офіційний вісник України від 18.08.2015 – 2015 р. – № 63. – С. 33.
3. Кримінальне право України : Особлива частина : [підручник] / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – [5-те вид., переробл. і доповн.]. – Харків: Право, 2015. – 680 с.
4. Давидович І. І. Кримінально-правова охорона представників влади і громадськості, які охороняють правопорядок : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І. І. Давидович. – Київ, 2007. – 20 с.

5. Горбунов В. А. Кримінальна відповідальність за знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. А. Горбунов. – Харків, 2012. – 20 с.
6. Гуренко Д. Ю. Кримінальна відповідальність за посягання на життя працівника правоохоронного органу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Д. Ю. Гуренко. – Харків, 2011. – 20 с.
7. Бойко А. В. Кримінальна відповідальність за погрозу або насильство щодо працівника правоохоронного органу : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право» / А. В. Бойко. – Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2013. – 231 с.
8. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина : курс лекцій / В. О. Навроцький. – Київ : «Знання», КОО, 2000. – 771 с.
9. Осадчий В. І. Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. І. Осадчий. – Київ, 2004. – 36 с.
10. Уголовный кодекс Республики Польша. – Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс. – 2001. – 234 с.
11. Пенитенциарный кодекс Эстонской Республики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://estonia.news-city.info/docs/sistemsw/dok_iegdab/page9.htm.
12. Уголовный Кодекс Республики Армения [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1349&lang=rus#1919>.
13. Уголовный Кодекс Республики Казахстан [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pavlodar.com/zakon/index.html?dok=00087&oraz=08&noraz=320>.
14. Уголовный Кодекс Республики Таджикистан [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.unodc.org/tldb/pdf/TAJ-CriminalCode.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2015.

Сергей Николаевич Гусаров,

доктор юридических наук, член-корреспондент Национальной академии правовых наук Украины, заслуженный юрист Украины (Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, Украина)

УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ЗАЩИТА РАБОТНИКОВ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

В статье рассмотрены вопросы обеспечения защиты работников правоохранительных органов, приведены примеры его решения в некоторых странах, предоставлены предложения относительно путей усовершенствования законодательства в этом направлении.

Ключевые слова: авторитет, правоохранительные органы, защита работников правоохранительных органов.

Sergiy M. Gusarov,

Doctor of Law, corresponding member of the National Academy of Law Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CRIMINAL AND LEGAL PROTECTION OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS: CURRENT STATE AND PERSPECTIVES OF IMPROVEMENT

A number of contemporary problems of guaranteeing criminal and legal protection of law enforcement activity area and its subjects as one of the indicators of the effectiveness of fulfilling law enforcement function of the state is analyzed. The author has stressed on the necessity of directing it to create conditions for the safe performance of law enforcement officers' duties.

At a time when there is a crime rise in Ukraine loading on law enforcement officers in the sphere of professional and service practices has increased. The number of situations, during which or as a result of which the threat of personal and official interests of these state representatives is created. Therefore, the relevance of issues of legal protection of persons, who acting on behalf of the state in officially-power relations directly participate in the implementation of its law enforcement function, becomes more apparent. An important role among the measures to solve this problem has the responsibility for socially dangerous infringements directed against law enforcement relations. Its grounds include, first of all, the norms of the Section XV of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine "Crimes against the Authority of State Agencies, Local Governments and Citizens' Associations". Modern criminal and legal science has provided solution of a wide range of problems of law enforcement's protection. The current criminal law has implemented the conceptual provision for priority protection of state agents' personality (and their relatives) in relations concerning public or-

der protection. However, the legislation still has some gaps, indicating that not all relevant conclusions and propositions of experts concerning guaranteeing law enforcement system and its representatives with criminal and legal means of protection are duly implemented. Imperfect is legal basis of guaranteeing criminal and legal protection of the following basic personal benefits of a law enforcement officer as the life, health, personal safety and bodily integrity. Under the protection of the criminal law must also be relatives of those representatives of the state, which is an additional guarantee for the protection of such persons and ensuring the performance of their duties. Thus, to ensure the completeness of protection of relations concerning proper performance of the professional duties by law enforcement officers from the influence on their legitimate service activities through attacks on the property of a person, whose interests are essential for law enforcement officers, indication in the Art. 347 of the Criminal Code on a close relative as a victim should be replaced by an indication on a close relative of a law enforcement officer; and in the Art. 348 of the Criminal Code, except infringement on life of a law enforcement officer one should also provide infringement on life of people close to a law enforcement officer (not only "close relatives", as required by the current version of the norm). The current Criminal Code does not provide liability for infringements that are directed exclusively against the authority of these entities, including against the authority of law enforcement officers – in particular, norms about liability for insults of law enforcement officers. Insult as illegal behavior degrades the honor and dignity of a person or his/her relatives, undermining its authority to other members of the society, affects the feelings of self-esteem. Committed against a law enforcement officer, it can affect his/her service and professional work and change attitudes of others to the authority of a law enforcement agency, represented by an officer. Criminalization of an insult of a law enforcement officer in connection with the performance of professional duties is appropriate

Key words: criminal liability, criminal and legal protection, crime in the area of law enforcement activity, threat, violence, destruction or damage of property, improvement of criminal law.